

UOT 34:343.2. Cinayət hüququ S. 44-51

MALİK SƏLİMOV

DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyasının

Cinayət hüququ kafedrasının baş müəllimi, h.ü.f.d, dosent

E-mail: maliksalimov1857@gmail.com

NATİQ SƏLİMOV

Azərbaycan Respublikası Dövlət Mühafizə Xidmətinin
əməkdaşı

E-mail: selimovnatig@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.64498/QLUP6691>

CƏZA, DİGƏR CİNAYƏT-HÜQUQİ TƏDBİRLƏR, İNZİBATİ, İNTİZAM TƏNBEH TƏDBİRLƏRİ VƏ MÜLKİ-HÜQUQİ MƏSULİYYƏTİN HÜQUQİ TƏBİƏTİ

Açar sözlər: cəza, cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər, intizam tənbeh tədbirləri, inzibati tənbeh tədbirləri

Keywords: punishment, measures of a criminal-legal nature, disciplinary measures, administrative measures

Anahtar kelimeler: ceza, ceza hukuku niteliğinde tedbirler, disiplin tedbirleri, idari tedbirler

Ключевые слова: наказание, меры уголовно-правового характера, дисциплинарные меры, административные меры

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının prioritet mühafizəsini nəzərdə tutmaqla bütün istiqamətlərdə onların həyata keçirilməsinə hüquqi təminat verir. (1. 3-cü fəsil). Bu təminatların realizəsi cinayət, cinayət-prosessual, inzibati, inzibati-prosessual, mülki, əmək və digər qanunvericilik normaları ilə müəyyən edilərək hər bir şəxsin hüquq və azadlıqlarının qanundan kənar üsul və vasitələrlə məhdudlaşdırılmasının yolverilməz olduğunu ehtiva edir.

Bu müddəa və prinsiplər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Konstitusiya qanunlarında və digər qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə əsasən azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bu qaydanın pozulması onun xarakterindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 145-ci (qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum etmə), 292-ci (qanunsuz olaraq tutma, həbsə alma və ya həbs yerində saxlama) maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətinə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin inzibati xəta haqqında iş

üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiqi çərçivəsində inzibati qaydada tutmanı (madd.88), onun müddətlərini (madd.89), bu tutmanın rəsmiləşdirilməsini (madd.90), tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin edilməsini (madd.91) nəzərdə tutan inzibati hüquq normalarının tələblərinin pozulması isə inzibati məsuliyyətə səbəb olur.

Bu prinsip bir sıra beynəlxalq hüquq normalarında, o cümlədən “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında” 4 noyabr 1950-ci il Konvensiyasının azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu təsbit edən 5-ci maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur. Həmin Konvensiyanın qeyd olunan maddəsi şəxsin azadlıqlarının qanunla müəyyən edilmiş qaydadan kənar üsul və vasitələrlə məhdudlaşdırılmasını ciddi qanun pozuntusu kimi nəzərdə tutur (10, bölmə 1).

Ona görə də bu arzuolunmaz halların qarşısının alınması və aradan qaldırılması məqsədi ilə cinayət törətmiş şəxsə və yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin, hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin, habelə inzibati, intizam tənbeh tədbirlərinin tətbiqinin hüquqi mexanizmlərinin dəqiq müəyyən edilməsinə və bununla bağlı qüvvədə olan müvafiq qanunvericililərin

təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı qanun pozuntusu xarakterindən və ictimai təhlükəlilik dərəcəsiindən asılı olaraq intizam, inzibati, mülki-hüquqi və ya cinayət məsuliyyəti yaradır və müvafiq qanunla nəzərdə tutulan dövlət məcburiyyət tədbirinin tətbiqinə səbəb olur.

Bu dövlət məcburiyyət tədbirlərinin qanuniliyini və əsaslılığını müəyyən etmək üçün onların hüquqi təbiətinə, yəni anlayışına, mahiyyətinə, tətbiqi əsaslarına və nəticələrinə, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrinə, habelə oxşar və fərqli cəhətlərinə aydınlıq gətirilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 80-ci maddəsi belə bir prinsipial müddəə nəzərdə tutur ki, Konstitusiyanın və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur (1. mad.80).

Konstitusiyada təsbit olunmuş bu ümumi müddəaya əsaslanaraq intizam, inzibati, mülki-hüquqi və ya cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan qanunvericilik sahələri özünəməxsus şəkildə müvafiq dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi imkanlarını nəzərdə tutur.

Məhz bu prinsipial mövqedən çıxış edərək Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsi cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu ictimai təhlükəli əmələ və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək cəzalandırılma bilməsi imkanlarını nəzərdə tutur. Həmin Məcəllənin 41-57-ci, 84-92-ci, 93-99-cu, 99-1-99-3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada fiziki şəxslər barəsində hüquqi statusundan (yaşından, psixi vəziyyətindən və s.) asılı olaraq cəza, tərbiyəvi və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlər, xüsusi müsadirə, hüquqi şəxslər barəsində isə 99-1.2-ci və 99-5-ci maddələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda isə yalnız cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər tətbiq oluna bilər.

Qeyd olunan cinayət-hüquq normalarının məzmunundan göründüyü kimi cəza və digər cinayət-hüquqi tədbirlər mahiyyət və məzmununa, tətbiqi, icra mexanizmi və hüquqi nəticələrinə, habelə digər əlamətlərinə görə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Lakin CM-nin 41.1-ci maddəsi cəzanın anlayışını müəyyən edərək faktiki olaraq cəza ilə digər cinayət-hüquqi tədbirləri eyniləşdirərək cəzanı məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbir

kimi xarakterizə edir.

Göründüyü kimi cinayət qanunvericiliyinin qeyd olunan norması cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə təyin edilən cəza ilə analoji əmələ görə təyin edilən digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər arasında heç bir fərq qoymur. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, cəza eyni zamanda cinayət hüquqi xarakterli tədbir və əksinə, cinayət hüquqi xarakterli tədbir eyni zamanda cəzadır. Professor F.Səməndərovun fikrincə, cəza dövlət adından məhkəmənin hökmü ilə tətbiq edilən məcburiyyət tədbiridir. Beləliklə, o, Cinayət Məcəlləsinin 42-ci maddəsində nəzərdə tutulan cəza növlərini tam olmasa da, digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərdən fərqləndirərək məhkəmə tərəfindən tətbiq edilən məcburiyyət tədbiri kimi xarakterizə edir [12; s.412].

Göstərilənlər nəzərə alınaraq, qeyd olunan dövlət məcburiyyət tədbirlərinin, o cümlədən fiziki şəxslərə tətbiq olunan cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlərin, hüquqi şəxslərə münasibətdə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin, habelə inzibati, intizam tənbeh tədbirlərinin və mülki-hüquqi məsuliyyətin bir-birindən fərqləndirilməsi üçün onlardan hər birinin anlayışı, əlamətləri, məqsədi, tətbiqinin prosessual qaydası, icra mexanizmi və digər halları aydınlaşdırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 41-ci maddəsinin məzmununun təhlili cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu ictimai təhlükəli əmələ və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxsə təyin edilən cəzanın aşağıdakı əlamətlərini müəyyən etməyə imkan verir:

Birincisi, cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab olunan şəxsə tətbiq olunur (CM mad.7). Bu o deməkdir ki, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayət şəxsin məsuliyyətinin və tətbiq edilən cəzanın əsası olur və hüquqi fakt kimi çıxış edir [12. s.412]. Cəzanın məzmunu Azərbaycan Respublikasının cəza-icra qanunvericiliyinin müvafiq normalarının müddəaları ilə konkretləşdirilir.

Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 2.3-cü maddəsi Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş cəzaların icrasının ümumi müddəaları və prinsiplərini, digər cinayət-hüquqi tədbirləri, məhkumlara islah edilmə vasitələrinin tətbiqini, cəzaların icrası və çəkilməsi qaydalarını və şərtlərini, məhkumların hüquqi vəziyyətini, cəzanı icra edən müəssisə və orqanların fəaliyyət qaydasını, məhkumların islah edilməsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının,

digər müəssisə, idarə və təşkilatların, ictimai birliklərin və vətəndaşların iştirakı, məhkumların cəza çəkməkdən azad edilməsi və cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərə yardım edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirməklə bu funksiyaları həyata keçirir.

İkincisi, CPM-nin 44.1-ci maddəsinin tələbinə uyğun olaraq cəza yalnız məhkəmənin ittiham hökmü ilə təyin olunur. Bu zaman cəzanın tətbiqi ilə eyni vaxtda məhkumun şəxsiyyətinə və onun qanunazidd davranışında ifadə olunan ictimai təhlükəli əməlinə mənəvi və hüquqi baxımdan mənfi qiymət verilir ki, bu da məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmündə prosessual cəhətdən rəsmiləşdirilir.

Üçüncüsü, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 41-ci maddəsində birbaşa nəzərdə tutulmasa da, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 349.1-ci maddəsi cəzanın məhkəmənin hökmü ilə dövlət adından çıxarılması qaydasını müəyyən edir.

Dördüncüsü, cəza törədilən cinayətə görə tətbiq edilən tənbeh tədbiri olmaqla məhkumun hüquq və azadlıqlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıraraq onu maddi, mənəvi və fiziki məhrumiyyətlərə düşür etməklə yanaşı, CM-nin 83-cü maddəsinə əsasən, xüsusi cinayət-hüquqi nəticə olan məhkumluq yaradır [2, s.44].

Şəxsin hüquqi vəziyyətində məhkumluqla bağlı yaranan bu arzuolunmaz məhdudiyyətlər cəzanın çəkilməsinin bütün müddəti, həmçinin cinayətlərin təsnifatına uyğun olaraq cəzanın çəkilməsindən sonra qanunla müəyyən edilmiş müddət ərzində də mövcud olur. Cəzanın məhkumluqla bağlı hüquqi nəticələrinin ağırlığı onda ifadə olunur ki, məhkum olunmuş şəxs törətdiyi cinayətin xarakterindən, ona təyin olunmuş cəzanın növündən və müddətindən asılı olaraq CM-nin 83-cü maddəsinin müəyyən etdiyi qaydalar, şərtlər və müddətlər daxilində bir sıra məhdudiyyət və məhrumiyyətlərə məruz qalır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Konstitusiyasının 109-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri çərçivəsində müvafiq sərəncamla hökumətin üzvü olan hər hansı bir naziri və ya digər rəhbər vəzifəli şəxsi törətdiyi qanun pozuntusuna (intizam və ya inzibati xəta) görə vəzifəsindən azad edir.

Analoji qaydada məhkəmə törədilmiş cinayətə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxsə CM-nin 46-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada əsas və ya əlavə cəza qismində müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəza təyin edilir. Biz

mahiyyətə eyni olan, yəni şəxsin vəzifədən azad edilməsi ilə nəticələnən hər iki hüquqi aktı müqayisə etməli olsaq, şəxsin hüquq və azadlıqlarında yaratdığı məhdudiyyət və məhrumiyyətlərin xarakterinə və dərəcəsinə görə məhkəmənin hökmü daha ağır hesab olunmalıdır. Çünki Prezidentin sərəncamı ilə vəzifədən azad olunan, məhkumluq yaranmadığı və onunla bağlı nəticələrinin aradan qalxmasının tələb olunmadığı həmin şəxs həтта ertəsi gün başqa bir vəzifəyə təyin oluna bilər.

Bundan fərqli olaraq məhkəmənin hökmü ilə təyin olunmuş müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəza məhkumluqla ifadə olunan cinayət-hüquqi nəticələr yaratdığı üçün məhkum olunmuş şəxs CM-nin 83-cü maddəsinin müəyyən etdiyi məhdudiyyətlər və məhrumiyyətlər aradan qalxmada məhkəmənin hökmündə göstərilən vəzifələri tuta bilməz.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, məhkumluqla bağlı olan məhdudiyyətlər və məhrumiyyətlərdə ifadə olunan hüquqi nəticələr həm cəzanın çəkilməsi və icrası müddətində, həm də cəzanın çəkilib qurtarmasından sonra qanunda (mad.83) müəyyən olunmuş müddətlərdə mövcud olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 89-cu və digər maddələri cinayət törətməkdə təqsirli hesab olunan şəxslərə cəza ilə yanaşı digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqi imkanlarını da nəzərdə tutur. Həmin maddədə göstərilir ki, böyükcə ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayan bu Məcəllənin 87.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tərbiyəvi xarakterli tədbir tətbiq edilməklə cəzadan azad oluna bilər.

Cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə xəbərdarlıq, valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin və yaxud müvafiq dövlət orqanının nəzarətinə vermək, vurulmuş ziyanın aradan qaldırılması vəzifəsini həvalə etmək, yetkinlik yaşına çatmayanın asudə vaxtını məhdudlaşdırılmaq və ya onun davranışı ilə bağlı xüsusi tədbirlər müəyyən etmək kimi tərbiyəvi xarakterli (mad.88.2), psixi pozuntusu olan şəxslərə məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsi, ümumi tipli psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə, ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə, ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında intensiv müşahidə altında məcburi müalicə növündə tibbi xarakterli (mad. 95), xüsusi müsadirə (mad 99-1), hüquqi

şəxslərə cərimə, xüsusi müsadirə, hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, hüquqi şəxsi ləğv etmə növündə (mad.99-5.1) cinayət hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqini nəzərdə tutur.

Cinayət Məcəlləsinin 99-6-cı maddəsinə əsasən, hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbir qismində cərimə bu Məcəllə ilə müəyyən hallarda və məbləğdə (əlli min manatdan iki yüz min manatadək miqdarda və ya cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın və ya əldə edilmiş gəlirin) bir mislindən beş mislinədək miqdarda müəyyən olunan, məhkəmə tərəfindən təyin edilən və dövlət nəfinə keçirilən məcburi pul tutulmasından ibarətdir.

Cərimə, eyni zamanda cəza növü kimi fiziki şəxslərə, habelə hüquqi şəxsi təmsil etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxsə, hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxsə, hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxsə, habelə CM-nin 99-4.1.1-99-4.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş vəzifəli şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməməsi nəticəsində hüquqi şəxsin cinayət törətmiş işçisinə tətbiq oluna bilər.

Qeyd olunan cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərdən bəziləri məzmununa, tətbiq edilməsinin prosessual qaydasına görə cəza ilə oxşarlıq təşkil etsə də, icrası qaydası və hüquqi nəticələrinə görə bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənir. Məsələn, cərimə, müəyyən fəaliyyətə məşğul olma hüququndan məhrum etmə həm yetkinlik yaşına çatmış, həm də çatmayan şəxslərə cəza kimi, hüquqi şəxsə münasibətdə isə cinayət-hüquqi xarakterli tədbir kimi, eyni zamanda xüsusi müsadirə həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərə yalnız cinayət-hüquqi xarakterli tədbir kimi tətbiq olunur. Onların məhkəmə tərəfindən tətbiqi qaydası eyni olsa da, lakin hüquqi nəticələrinə görə tamamilə fərqlidir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, cəza xüsusi cinayət-hüquqi nəticə olan məhkumluq yaradır, cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərdə isə belə bir nəticə mövcud olmur.

Digər hüquq pozuntularına (intizam, inzibati, mülki-hüquqi) görə tətbiq edilən dövlət məcburiyyət tədbirlərinin də bir sıra əlamətlərinə görə cəza ilə oxşar və fərqli cəhətləri mövcuddur. Bunlardan bəziləri tətbiqetmə subyektlərinə görə oxşar olsalar da tətbiqi əsaslarına, qaydasına, hüquqi nəticələrinə və digər əlamətlərinə görə üst-üstə düşmür.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi qüvvədə olan

cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tələbinə uyğun olaraq cəzanın törədilmiş cinayətə görə yalnız məhkəmə hökmü ilə təyin olunan dövlət məcburiyyət tədbiri kimi qiymətləndirilməsini və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 349.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə hökmünün iki növünün (ittihamedici və bəraətverici) mövcud olmasını nəzərə alsaq, cəza yalnız ittiham hökmü ilə təyin edilə bilər.

Deməli, cəza təyini zamanı məhkəmə hökmünün növü də cəzanın əsas əlamətlərindən biri kimi qiymətləndirilir və bu əlamət onu digər cinayət-hüquqi xarakterli məcburi tədbirlərdən fərqləndirməyə imkan verir. Burada məhkəmə hökmünün qanuni qüvvəyə minmiş olması da cəzaya xas olan zəruri əlamət kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 384.1 və 384.2-ci maddələrinə əsasən, birinci instansiya məhkəməsinin hökmü və ya digər yekun qərarı elan olunduğu, həbsdə saxlanılan məhkuma isə onların surətinin verildiyi andan 20 gün keçdikdən sonra, Apellyasiya instansiya məhkəməsinin yekun qərarı isə CPM-nin 407.2-ci maddəsinə əsasən, elan olunduğu andan dərhal sonra qanuni qüvvəyə minir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bir sıra dövlət məcburiyyət tədbirlərindən bəziləri də yalnız məhkəmə tərəfindən tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi bir sıra tənbeh tədbirlərinin yalnız məhkəmə tərəfindən tətbiq edilməsinin imperativliyini nəzərdə tutur. Həmin Məcəllənin müəyyən etdiyi qaydaya əsasən inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi (mad.26.2), bu Məcəllənin 327.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması (mad.27.2), ictimai işlər (mad.28.2), inzibati həbs (mad.30) yalnız hakim tərəfindən, Azərbaycan Respublikasının hüddurlarından kənara inzibati qaydada çıxarma (mad.29.2) həm hakim, həm də səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən tətbiq edilir. Lakin bu hal onları cəza kimi qiymətləndirmək üçün əsas yaratmır.

Qeyd edildiyi kimi bu inzibati tənbeh tədbirlərinin məhkəmə tərəfindən tətbiq edilməsi onlara cəza xarakteri vermir, çünki bu tədbirlər cəzaya xas olan əlamətləri (cəzanın cinayət törətməkdə təqsirli hesab olunan şəxsə tətbiq olunması, cəzanın yalnız məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü ilə dövlət adından təyin olunması,

məhkumluq yaratması) özündə ehtiva etmir. İnzibati tənbeh tədbirlərinin tətbiqinin hüquqi mexanizmi və nəticələri də onların eyniləşdirilməsi imkanlarını tamamilə istisna edir.

Mülki, inzibati və kommersiya fəaliyyəti sahələrində hüquq pozuntularının törədilməsinə görə dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi imkanlarını nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasının Mülki, Mülki-Prosessual, İnzibati, İnzibati-Prosessual Məcəllələri də analoji müddəalar nəzərdə tutaraq qanundan, mülki hüquq pozuntularından (deliktlərdən), inzibati xətlərin törədilməsindən əmələ gələn öhdəliklərin icra edilməməsinə görə müvafiq dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi və icrası mexanizmlərini qanunvericilik yolu ilə təsbit edir.

Əsas məqsədi üçüncü şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən mülki dövryyənin azadlığını onun iştirakçılarının bərabərliyi əsasında təmin etməkdən ibarət olan Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi mülki hüquq subyektlərinin əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləmək, mülki hüquq subyektlərinin hüquqlarını və qanuni mənafelərini müdafiə etmək, fiziki şəxslərin şərəfini, ləyaqətini, işgüzar nüfuzunu, şəxsi və ailə həyatının, şəxsi toxunulmazlığının müdafiəsi hüququnu qorumaq, mülki dövryyəni təmin etmək, sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmək, sərbəst bazar iqtisadiyyatına şərait yaratmaq, vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı öhdəliklərin icra edilməməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutur (mad.448-459).

Lakin mülki hüquq pozuntularına görə tətbiq edilən mülki-hüquqi məsuliyyət hüquqi təbiətinə və mahiyyətinə görə fiziki şəxslərə tətbiq olunan cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlərdən, hüquqi şəxslərə münasibətdə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərdən, habelə inzibati, intizam tənbeh tədbirlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Cinayət törətməkdə təqsirli hesab olunan şəxsə məhkəmə tərəfindən tətbiq olunan cəzaya, habelə həm məhkəmə, həm də səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən intizam, inzibati xəta, o cümlədən mülki-hüquq pozuntusu törətmiş şəxsə tətbiq olunan intizam, inzibati tənbeh tədbirlərinə, eyni zamanda mülki-hüquqi məsuliyyətə xas olan əlamətlərin müqayisəli şəkildə təhlili onlar arasında mövcud olan oxşar və fərqli cəhətləri aydınlaşdırmağa imkan verir. İlk növbədə cəzanın intizam və inzibati tənbeh tədbirindən fərqləndirən əlamətlərin nəzərdən keçirilməsi zəruridir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, cəza yalnız

cinayət törətməkdə təqsirli hesab olunan şəxsə tətbiq olunduğu halda, intizam tənbeh tədbirinin tətbiqi hər hansı dövlət orqanı, idarə, müəssisə və ya təşkilatla əmək-hüquq münasibətlərində olan və bu münasibətlərin realizəsi prosesində intizam xətası törədən şəxsə, Əmək Məcəlləsi və digər sahəvi qanunlar (məsələn, "Prokurorluq haqqında", "Prokurorluqda qulluq keçmə haqqında", "Məhkəmələr və hakimlər haqqında", "Ələt azad iqtisadi zonası haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və s.), habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının öz səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul etdikləri normativ hüquqi aktlar (müvafiq qurumların, o cümlədən hərbi qurumların Əsasnamələri, Nizamnamələri, əmrələri və s.) tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin normaları hərbi qulluqçular, məhkəmə hakimləri, Milli Məclisin deputatları və bələdiyyəyə seçilmiş şəxslərə, xarici ölkənin hüquqi şəxsi ilə həmin ölkədə əmək müqaviləsi bağlayıb əmək funksiyasını Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisədə (filialda, nümayəndəlikdə) yerinə yetirən əcnəbilərə, podrat, tapşırıq, komisiya, müəlliflik və başqa mülki-hüquqi müqavilələr üzrə işləri yerinə yetirən şəxslərə şamil olunmadığından (mad.6), intizam xətasına görə həmin şəxslərə tətbiq olunan tənbeh tədbirləri də məhz müvafiq qanunvericilik sahələrinin normaları ilə tənzimlənir.

Göründüyü kimi, intizam tənbeh tədbirləri hüquqi təbiətinə görə digər dövlət məcburiyyət tədbirlərindən (cəza, inzibati, mülki-hüquqi məsuliyyət) ciddi şəkildə fərqlənir. İnzibati tənbeh tədbiri bir-biri ilə tabeçilik münasibətlərində olmayan, intizam tənbeh tədbirləri isə şəxslər (dövlət idarəçilik orqanları) arasında yaranan əmək-hüquq münasibətləri çərçivəsində intizam xətası törətmiş şəxsə tətbiq edilir.

Mülki-hüquqi məsuliyyətə gəldikdə isə, bu dövlət məcburiyyət tədbirləri mülki hüquq subyektlərinin əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının realizəsi, onların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi, fiziki şəxslərin şərəfi, ləyaqəti, işgüzar nüfuzu, şəxsi və ailə həyatı, şəxsi toxunulmazlığının müdafiəsi, hüququnun qorunması, mülki dövryyənin təmin edilməsi, sahibkarlıq hüququnun dəstəklənməsi, sərbəst bazar iqtisadiyyatına şərait yaradılması ilə bağlı qanun pozuntusu törətmiş şəxslərə tətbiq olunur.

Cəza digər dövlət məcburiyyət tədbirlərindən məqsədinə görə də fərqlənir. Cinayət Məcəlləsinin 41.2-ci maddəsinə əsasən, cəza sosial ədalətin

bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq edilir. Cinayət-hüquqi xarakterli məcburi tədbir qismində psixi pozuntusu olan şəxslərə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin məqsədi isə CM-nin 93.1-1-ci maddəsində göstərilən şəxslərin müalicə olunması və ya psixi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından, habelə həmin şəxslər tərəfindən yeni cinayət törədilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 21-ci maddəsinə əsasən, inzibati tənbeh məsuliyyət tədbiridir və inzibati xəta törədən şəxsi qanunlara əməl edilməsi ruhunda tərbiyələndirmək, habelə həm inzibati xəta törətmiş şəxs, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni inzibati xəta törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 99-1-ci maddəsinə əsasən, mahiyyəti cinayət-hüquqi tədbir qismində əmlakın məhkəmənin yekun qərarı ilə məcburi qaydada əvəzsiz olaraq dövlət nəfinə alınmasından ibarət olan xüsusi müsadirənin məqsədi iş üzrə gələcəkdə ola biləcək mülki iddianı və ya cinayət nəticəsində vurulmuş zərərin ödənilməsinin təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün prosessual qanunvericiliyin tələbinə uyğun olaraq əmlak siyahıya alınır və onun üzərinə həbs qoyulur (CPM-mad. 248-252). Göründüyü kimi cinayət-hüquqi tədbir kimi xüsusi müsadirə də məqsədlərinə görə

cəza və digər cinayət-hüquqi, inzibati, intizam tədbirlərindən, habelə mülki-hüquqi məsuliyyətdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlərin xarakterik xüsusiyyətlərini, onun elmi-nəzəri və praktiki aspektləri ilə bağlı müddəaları ümumiləşdirməklə Cinayət Məcəlləsinin cəzanın anlayışı və əlamətlərini nəzərdə tutan 41.1-ci maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsi təklif olunur:

Maddə 41.1. Cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilən şəxsə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü ilə təyin edilən, onun barəsində cinayət qanunu ilə müəyyən edilən məhrumiyyətlər yaradılmasından və ya onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarət olan dövlət məcburiyyət tədbiridir.

Hesab edirik ki, cinayət qanunvericiliyinin bu istiqamətdə təkmilləşdirilməsi cinayət törətmiş şəxsə və yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlərin, hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin, habelə inzibati, intizam tənbeh tədbirləri və mülki məsuliyyətin anlayışı, mahiyyəti və məzmununu, hüquqi təbiətini düzgün anlamağa kömək etməklə, onların tətbiqi əsasları və hüquqi mexanizmlərinin dəqiq müəyyən edilməsinə və bununla bağlı qüvvədə olan müvafiq qanunverilik normalarının tətbiqi zamanı yaranan çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2023.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi Bakı, 2025.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi Bakı, 2025.
4. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2023-cü il, № 1, mad.40.
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2022
6. Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2022.
7. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi. Bakı, 2025.
8. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı, 2024.
9. İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında 4 noyabr 1950-ci il Konvensiyası. Bakı, 2023.
10. "İcra haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı. 2021.
11. F.Y.Səməndərov. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 2007.
12. M.D.Səlimov. Azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzaların tətbiqi problemləri. Bakı, 2011.

X Ü L A S Ə

Məqalədə cinayət törətməkdə təqsirli hesab olunan şəxsə tətbiq olunan cəzanın və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin, intizam, inzibati və mülki-hüquqi məsuliyyətin oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılır,

onlardan hər birinin xarakterik xüsusiyyətləri, konkret əlamətləri, tətbiqi əsasları, qaydası və bununla bağlı digər məsələlər geniş şərh olunur.

Azərbaycan Respublikasının cinayət, cinayət-prosessual, inzibati, inzibati-prosessual, mülki, mülki-prosessual qanunvericilik normalarının müqayisəli təhlili əsasında cəzanın anlayışının yeni redaksiyada verilməsi təklif olunur.

THE LEGAL NATURE OF PUNISHMENT, OTHER MEASURES OF A CRIMINAL-LAW CHARACTER, ADMINISTRATIVE AND DISCIPLINARY SANCTIONS, AND CIVIL LIABILITY

MALİK SALİMOV

*Doctor of Philosophy in Law,
Associate Professor The Academy of the
State Security Service named after
Heydar Aliyev*

NATİQ SALİMOV

*Employee of the State Protection Service of
the Republic of Azerbaijan*

S U M M A R Y

The article examines the similarities and differences between punishment imposed on a person found guilty of committing a crime and other measures of a criminal-law nature, as well as disciplinary, administrative, and civil liability. It provides a comprehensive analysis of the distinctive features, specific characteristics, legal grounds, procedures for application, and other related issues concerning each of these measures.

Based on a comparative analysis of the norms of the criminal, criminal procedural, administrative, administrative procedural, civil, and civil procedural legislation of the Republic of Azerbaijan, the article proposes a revised definition of the concept of punishment.

CEZANIN, DİĞER CEZA HUKUKU NİTELİĞİNDEKİ TEDBİRLERİN, İDARİ VE DİSİPLİN YAPTIRIMLARININ VE MEDENİ HUKUKİ SORUMLULUĞUN HUKUKİ NİTELİĞİ

MALİK SELİMOV

*Devlet Güvenlik Hizmetinin
Haydar Aliyev adına
Akademisinin Ceza Hukuku
Anabilim Dalı Başöğretim Görevlisi*

NATİQ SELİMOV

*Azərbaycan Cumhuriyeti
Devlet Koruma Hizmeti mensubu*

Ö Z E T

Makalede, suç işlemekten suçlu bulunan kişiye uygulanan ceza ile diğer ceza hukuku niteliğindeki

tedbirlerin, disiplin, idari ve medeni hukuk sorumluluğunun benzer ve farklı yönleri incelenmekte; bunların her birinin karakteristik özellikleri, somut unsurları, uygulama esasları, usulü ve buna ilişkin diğer hususlar ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ceza, ceza muhakemesi, idare hukuku, idari usul, medeni hukuk ve medeni usul mevzuatı normlarının karşılaştırmalı analizi esas alınarak, ceza kavramının yeni bir redaksiyonda yeniden tanımlanması önerilmektedir.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА НАКАЗАНИЯ, ИНЫХ МЕР УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА, АДМИНИСТРАТИВНЫХ И ДИСЦИПЛИНАРНЫХ ВЗЫСКАНИЙ, А ТАКЖЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

МАЛИК САЛИМОВ

*Доктор философии по праву,
доцент Академия Службы Государственной
Безопасности имени Гейдара Алиева*

НАТИГ САЛИМОВ

*Сотрудник Службы
государственной охраны
Азербайджанской Республики*

Р Е З Ю М Е

В статье рассматриваются сходства и различия между наказанием, назначаемым лицу, признанному виновным в совершении преступления, и иными мерами уголовно-правового характера, а также дисциплинарной, административной и гражданско-правовой ответственностью. Проводится комплексный анализ отличительных признаков, специфических особенностей, правовых оснований, порядка применения и иных вопросов, связанных с каждой из указанных мер.

На основе сравнительного анализа норм уголовного, уголовно-процессуального, административного, административно-процессуального, гражданского и гражданско-процессуального законодательства Азербайджанской Республики в статье предлагается уточнённое определение понятия наказания.

Təqdim edən: M. Səlimov

Daxil olma tarixi: 12.02.2026

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib.

Çapa imzalanma tarixi: 12.05.2026